

Pojmovni fantomi II

ELBA (IN DRUGI NEZNANI KNJIŽNI KRAJI)

Nasedemo zato, ker plitvine ali čeri ne opazimo. To velja tudi za branje. In prevajalci, naši vodiči, so bili tudi sami naprej bralci.

Ali namreč opazite – če niste zgodovinarji – kaj nenavadnega v povedi, da so tlačani “... južno od Elbe tonili v neke vrste suženjstvo”¹? Najverjetneje ne. Ampak, pogledjmo rajši na zemljevid! *Elba* je otok v Tirenskem morju, med italijansko toskansko obalo in večjim otokom Sardinijo. So se tlačani utapljali v vodi Sredozemlja?! Še manj verjetno! Kako torej?

Besedilo se nanaša na primerjavo v okviru novoveške Zahodne Evrope (v tem primeru Francije, Nemčije in Anglije). V resnici gre za to, da angleški izvirnik omenja besedo *Elbe*, kar je nemško ime za reko, ki ji v slovenščini rečemo po češko *Laba*. “Tlačani južno od Labe” že zveni smiselneje, še posebej, če vemo, da je bila *Laba* v evropski zgodovini novega veka večkrat ločnica – npr. groba ločnica med Evropo vzhodno od (spodnjega in srednjega toka) Labe, kjer so se v novem veku kmetje potlačanili, in zahodnega dela (od Porenja čez Nizozemsko v Anglijo), kjer so se tlačanstva otrsli v srednjem veku.

Na tovrstne čeri praviloma naletimo v zgodovinskih ali geografskih tekstih, nanašajo pa se na imena mest, rek, gorovij ipd., ki so jih v posameznih jezikih podomačili, kakor Slovenci rečemo Rim in Dunaj, ne Wien ali Roma. Takih primerov je veliko in vsak jezik ima svoje finte. Imajo pa ta imena nekaj skupnega: v drugih jezikih so v uporabi praviloma že stoletja in torej sodijo v skupno evropsko kulturno dediščino že od srednjega veka ali celo antike.

Preveč jih je, da bi jih lahko sistematično obdelali. Zadovoljili se bomo z izbranimi zgledi.

Največkrat imamo opraviti z mesti. Ta imena so navadno prepoznavna, vedno pa ne. Münchnu rečejo Italijani *Monaco* in ga lahko zamenjamo za kneževino, kjer sta doma dve princesi in ena slovenska atletinja. *Vienne* se lahko nanaša na mesto v južni Franciji, verjetneje pa na Dunaj. Zagode nam jo lahko podobnost

¹ Povejmo le to, da je navedek iz prevoda zgodovinske knjige. Imena ne bomo izdali iz dveh razlogov: ker se “Elbi” ta nerodnost v slovenskih prevodih dogodi kar pogosto in ker se dogajajo zablode pri prevajanju krajevnih imen v slovenščino tudi rednim profesorjem, ne le neizkušanim prevajalcem.

imen: francosko ime *Gênes* se npr. nanaša na italijansko Genovo, ne na švicarsko Ženevo. Lahko pa imena mesta kratko malo ne prepoznamo. Tako rečejo nizozemskemu Haagu Angleži *the Hague*, Francozi *La Haye*, Italijani pa *Aja*.

Poleg prestolnic sta najsumljivejši dve kategoriji mest. Prva so stara mesta ob trgovskih poteh. Morda iz konteksta uganete, da npr. Španci z *Brujas* merijo na flamski *Brugge*; kaj pa imajo v mislih Francozi z *Aix-la-Chapelle* ali Italijani z imenom *Spira*?² Druga kategorija so imena mest (pa tudi druga geografska imena) v prostoru nemške in judovske kolonizacije vzhodne Evrope, od baltskih dežel in Poljske v Ukrajino in na Ogrsko. Zanje uporabljamo v slovenščini zdajšnja imena oziroma slovanska imena. Teh pa ni lahko prepoznati v nemški literaturi ali v drugih zahodnoevropskih jezikih, ki praviloma uporabljajo nemška imena, še zlasti v besedilih, ki se nanašajo na preteklost pred 1945 ali 1917/18. Tak primer je *Lvov* (tako je bilo uveljavljeno v slovenščini), po nemško je *Lemberg*,³ po ukrajinsko (kjer zdaj je) je *L'viv*, po rusko *L'vov*, po poljsko *Lwow*. Drug znan primer je *Gdansk* (nemški *Danzig*). Poseben primer iz te kategorije so mesta, ki so bila preimenovana. *Königsbergu* pač ne bomo rekli *Kaliningrad*, če mislimo na nemško mesto pred letom 1945.

Tudi pri rekah pogosto ne pomislimo, da so njihova imena podomačena. Da sta italijanska *Tamigi* ali francoska *Tamise* naša *Temza*, boste pričakovali le, če bo jasno, da se nanaša ime na reko, ki teče skozi London. Še težje je, če gre za imena, ki so daleč od zgodovinskega spomina Slovencev, ne pa Nemcev, Italijanov, Francozov: bi vam prišlo na misel, da je (nizozemska) *Maas* pri Francozih *Meuse* in za Italijane *Mosa*?

Splošno navodilo je, da ravnajte kot Sherlock Holmes. Bodite pozorni, ko nalletite na kaj čudnega. Prisluhnite pa morate tako kot Holmes v *Srebrnem plamenu*: čudno se mu je zdelo, da neke noči pes *ni* zalajal, ko bi bil moral. Najčudnejše je, če ni nikjer nič čudnega.

INFORMIRANJE

Ponevedoma zagrešimo pojmovni fantom, če neupravičeno verjamemo analogiji. Če, denimo, verjamemo, da bo beseda, ki se sliši znano, če jo preberemo v enem jeziku, ohranila podoben pomen, ko jo prenesemo v drug jezik. Tako rav-

² Obe mesti sta nemški: Aachen in Speyer.

³ Kot *Lemberg* so ga vpeljali in ga navajajo v slovenščini lacanovci, ki ga poznajo iz Freuda, še zlasti iz judovskih vicev – gl. npr. *Vic in njegov odnos do nezavednega*, Analecta, Ljubljana, 2003.

nati pa ni prav zanesljivo. Kar je v srbsščini *podobno*, ni v slovenščini nič podobnega, ampak je *primerno*, zato bi bilo neprimerno to srbsko besedo v slovenščino prevesti kot “podobno”.

Zelo podobno velja za prevajanje angleških ali francoskih terminov, ki zvenijo znano – pogosto zato, ker izvirajo iz latinščine in ker imamo v slovenščini besede, ki se glasijo podobno. Tako je tudi z informiranjem. V recenziji knjige o ameriškem mjuziklu preberemo takle stavek: “*It is this combination of the performance as brilliant transgression with Gilbert and Sullivan’s lyrical irony that informs /podčrtal J. V./ the best musicals.*”⁴ To bi pravilno prevedli nekako takole: “Ta kombinacija predstave kot briljantne transgresije z lirično ironijo Gilberta in Sullivana je tisto, kar navdihuje najboljše mjuzikle.” Ali pa bi se malce iztegnili in bi namesto “navdihuje” zapisali, da najboljšim mjuziklom “daje življenje”.

V izdelku novejše slovenske humanistike pa bi namesto tega zlahka našli trditve, da mjuzikle *informira* kombinacija predstave (nastopa?) kot transgresije in pa lirične ironije britanske dvojice skladatelja (Sullivana) in tekstopisca (Gilberta) komičnih oper s konca XIX. stoletja. *Informira* bi bilo v tem primeru žal nerazumljivo. Informiramo lahko v slovenščini samo koga, ne pa kaj, saj s tem povemo, da ga o nečem obveščamo, da mu dajemo nekaj vedeti, da mu dajemo nekaj na znanje.

Zabavno je kajpak, da je v francoščini in angleščini tisti pomen, ki ga v slovenščini ni (“informirati” kot “dati nečemu obliko”, “nečemu vdihniti življenje”), starejši in prvotnejši od tistega, ki ga je slovenščina pobrala iz sodobnih jezikov. Taka raba je v sodobni angleščini sicer izrazito knjižna (ne pogovorna), je pa v humanistiki trenutno precej modna. Slovenščina take rabe ne pozna, zato uvoz informiranja te vrste moti in bega. V zameno ne prinese nobenega novega sopomena. Razen vtisa pri bralcu, da se tisti, ki nekaj informira, afna.

ŠTUDIJE (ZLASTI KULTUROLOŠKE)

Začnimo s kuriozumom: v prvem sklonu množine bomo na ISH uporabili moški spol, ko bomo študijsko smer imenovali medijski študiji, na FDV pa bodo za *media studies* vedno uporabili žensko različico in bodo zapisali *medijske študije*. Kdo ima prav?

⁴Michael Friedman, “What Works”; recenzija knjige Raymonda Knappa *The American Musical and the Formation of National Identity* (Princeton University Press, 2004), *London Review of Books*, 31. 3. 2005, 25–26.

Če pogledamo v SSKJ, se stvari zapletejo. Najdemo tri gesla. Pri geslu *studij* (ednina moškega spola) nam pojasnijo (povzemam bistveno), da je to “šolanje na univerzi”; pri geslu *studija* (ednina ženskega spola), da je to “krajše znanstveno delo”; pri geslu *študije* (množina ženskega spola) pa iz navedenega zglada potegnemo, da se nanaša na študijsko smer ali program.

Kuriozum ostaja kuriozum: raba na FDV ustreza tradicionalni, četudi redki, slovenski jezikovni rabi (torej na ISH nimamo prav?). A če primerjamo množinsko rabo z obema edninskima, se zdi edino logično, da lahko žensko množino izpeljemo le iz ženske ednine (“študije” so torej razprave, ne pa študijski programi), medtem ko je iz moške ednine treba izpeljati moško množino – študijskemu programu bi torej morali reči “študiji” (prav bi imeli na ISH, narobe na FDV).

Za zmedo sta odgovorni dve tisočletji in pol – *Studium* je v latinščini ednina srednjega spola, ki dobi v množini obliko *studia*. Pripeti se ji isto kakor mnogim drugim besedam grškega ali latinskega izvora, ki so v izvorniku srednjega spola, pa se pogosto ali navadno uporabljajo v množini: v modernih evropskih jezikih je srednji slovenski spol šibko ohranjen ali pa ga sploh ni več, zato dobijo prvotno edninske besede moški spol, množinske izpeljanke s končnico na -ia pa so obravnavane kot ednina ženskega spola; slovenščina je te besede v vsakdanji rabi prevzela pretežno iz modernih jezikov (sprva predvsem nemščine, kasneje francoščine in angleščine) in je pripisala spol skladno s tem. Za Grke je bila beseda *kritika* (kakor latinsko *studia*) množinska, za nas je edninska. Položaj v slovenščini je (bil) torej takle: *studium* je bil poslovenjen v moško ednino; beseda *studia* pa je bila ne glede na pomen (študijski program ali razprave) “začutena” kot edninska, in da bi se lahko nanašala na razprave kot plod raziskovanja discipline, se pravi, “študijskega programa”, smeri raziskovanja, je bila v slovenščini potrebna še ustrezná množina – “študije”.

Ne ena, ne druga ustanova se ne moti: FDV se je uklonila rabi, ISH je dal logični izpeljavi prednost pred ustaljeno rabo.

Je pa razumljivo, če začutite slabost, kadar so omenjene *kulturološke študije*. Zelo verjetno namreč je, da uporaba te besede pri tistem, ki jo je izustil, razkriva slabo orientacijo v sodobni humanistiki. Kako to?

Zgošča dvoje različnih zadev. Na eni strani je *kulturologija* kot sinkretična veda, ki si jemlje za svoj predmet *kulturo*. Ker ni nikakršnega soglasja o tem, kaj naj bi bila kultura ter kaj sodi vanjo in kaj ne, se lahko vsako raziskovanje, ki opredeli svoj predmet kot “kulturo” (ali njen del), mirne duše razglasi za “kulturologijo”. Na drugi strani so se *cultural studies*, ki bi jim morali slovensko reči *kultur-*

ni študiji (ali kulturne študije), razvili sredi 70. let 20. stoletja v Veliki Britaniji kot posebno intelektualno gibanje na obrobju univerze, angažirano v boju zoper kapitalistično politično in kulturno hegemonijo, ki je sistematično začelo raziskovati "kulturo" kot označevalne prakse, ki bodisi vzdržujejo bodisi transformirajo družbena razmerja. *Cultural studies* so revolucionirali preučevanje "kulture" s tem, da so se prenehali zanimati le za nacionalne umetnostne vrhunce in vrednote in da so humanistiko povezali s kritičnim družboslovjem tako, da so analitične postopke analize tekstov, razvite v lingvistiki in semiotiki, povezali z analizo ideologij in družbene prakse nasploh začeli analizirati kot označevalne prakse. Ko so v 90. letih postali dominanten pristop pri preučevanju kulture, so *cultural studies* izgubili ostrino in distinktivnost. Poslej vsakršno preučevanje kulture samo sebi reče v angleščini "cultural studies", zato pojma "kulturologija" in "kulturni študiji" postajata vse bolj istoznačna.

Kako pa je s "kulturološkimi študijami"? To je najbrž pleonazem in je v tem primeru odveč, saj zadošča bodisi "kulturologija" bodisi "kulturni študiji". Ali pa to preprosto pomeni "krajša znanstvena dela, ki so jih napisali kulturologi".

NARCIZEM

Zakaj ne *narcisizem*? V slovenščini -izme dodajamo osnovi: Marxu marksizem, organu organizem. Zakaj ne tudi Narcisu narcisizem?

Pravzaprav niti ne, ampak vsaj tudi, če že ne seveda. Predzadnji *Slovenski pravopis (SP)* za glavnim geslom "Narcis" navaja kot enakovredni različici najprej narcisizem, potem narcizem. Zanj sta to sinonima za "zagledanost vase". Zadnji *SP* razloči več gesel, med njimi sta narcisizem, ki je zdaj pojasnjen kot "samoobčudovanje", in narcizem, ki je označen kot neobčevalna, knjižna različica pojmov *narcisizem* ali *narcisoidnost*.

Ne v prvi ne v drugi različici pravopis ne prepozna psihoanalitičnega koncepta narcisizma/narcizma, ki nikakor ni isto kot narcisoidnost. To pa upošteva Verbinčev *Slovar tujk (ST)*, ki daje psihoanalitičnemu pomenu (slednjega razume dokaj pravilno kot "na svojo osebo usmerjeni spolni nagon" in dokaj narobe kot "prvo stopnjo v spolnem razvoju otroka ali vrsto spolne izrojenosti") prednost pred vsakdanjim pomenom. Tudi Verbinc navaja narcizem kot drugoten, redkejši sinonim za narcisizem.

Varianta "narcizem" se je razširila po zaslugi tega, da dosledno tako prevajajo v slovenščino Freudov koncept lacanovski psihoanalitiki. Kje je temelj za to? Za-

radi grškega Νάρκισσος (*Nárkissos*, slov. Narcís) Angleži pišejo *Narcissus* in *narcissism*, Francozi *Narcisse* in *narcissisme*. Skrajšano obliko lahko dobimo le tako, da namesto iz slovenske osnove izpeljemo izraz iz nemškega Freudovega izvirnika, *Narzissmus*, in še to na nepričakovan način, saj bi bilo glede na okrepljeni dvojni 's' pričakovati, da bo izpadel "iz", ne "is", in bomo dobili narcisem. Tako pa je bila končnica priličena splošnemu obrazcu -izem na račun potvorbe imena, iz katerega je izraz izpeljan.

Komu so slovenski lacanovci zvesti, čigavemu narcisizmu strežejo z vpeljevanjem narcizma? Odgovor se zdi nedvoumen: Freudovemu. Ime, ki ga je dobil ob rojstvu, je bilo namreč *Sigismund*. Ime, s katerim se je identificiral, Sigmund, je zahtevalo zator odvečnega "is", zato se v njegovem nemškem izvorniku imenu *Narziss* ne pritika običajni nemški -ismus, ampak le -mus: *Narzissmus*, ne pa *Narzissismus*. Freudu se je "is" v tem primeru zdel odveč in ga je motil.

Pa je odgovor res tako nedvoumen? Ni namreč videti, da bi Freudov koncept v angleščini ali francoščini utrpel kakšno škodo, ker "is" tam ni izpuščen, marveč je puščen. Ravnanje slovenskih prevajalcev iz Društva za teoretsko psihoanalizo je izjemno, ni pa teoretsko utemeljeno. Narcis(is)tično je.

SIMBOLNO

Oba zadnja *Slovenska pravopisa* (*SP* iz 1962 in 2001) in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ* 1985) soglašajo, da sta pridevnika *simbolno* in *simbolično* praviloma sinonima – označujeta nekaj, kar se nanaša na simbol ali se vede kot simbol. *SSKJ* sicer pozna še nianso, da se simboličen lahko nanaša na simboliko, medtem ko se simbolem očitno ne. V Verbinčevem *Slovarju tujk* (*ST*, iz 1968) pa je zajeta samo različica "simboličen", medtem ko "simbolem" manjka.

Verbinčev slovar je drugo različico izpustil, ker je bila takrat bistveno redkejša. S tem pa stvar postane zabavna: danes se namreč v humanistiki vsevprek uporablja termin "simbolno", medtem ko je raba "simboličnega" močno upešala. Kako to?

Različica "simbolno" se je v Sloveniji razširila v 70. letih, skupaj s psihoanalitično teorijo in z Lacanovim razlikovanjem Imaginarno / Simbolno / Realno. Odločitev, da se francoski koncept (*le*) *Symbolique* prevaja z redkejšim terminom, je bila epistemološko upravičena in polemična. Slovenskemu označevalcu "simboličen" se je namreč praviloma pritikal globina smisla in polnost pomena, med-

tem ko gre Lacanu natančno za redukcijo imaginarnih pomenov in podob na razsežnost označevalca kot diferencialnega, pomenjujoče zgolj v razliki od in s tem v razmerju do drugega označevalca.

S popularizacijo teoretske psihoanalize v Sloveniji ali, natančneje, Slavoja Žižka in drugih filozofov psihoanalitikov in z njihovo uporabo lacanovskih terminov v poljudni publicistiki, se je različica “simbolno” udomačila in izrinila “simbolično”.

Seveda pa ta nadomestitev ni prispevala k temu, da bi ljudje nasploh bolje razumeli Lacanove koncepte. Danes deluje ta nadomestitev kvečjemu kot epistemološka ovira, saj je nekoč redkost termina *Simbolno* nasproti uveljavljenemu “simbolično” bralca in bralko napeljevala k pazljivosti; zdaj pa, ko se pridevnik “simbolno” uporablja nasploh za vse, kar se nanaša na simbole ali simboliko (npr. na Cassirerjeve forme, o katerih se piše, da so “simbolne”), je narobe: kdor prvič naleti na Lacanov koncept, ga bo vzel naivno; ne kot koncept, ampak v vsakdanjem pomenu, kot da ga napotuje k skrivnemu in globokemu smislu (zalogi arhetipskih predstav ipd.) ali pa, še slabše, da je nekaj mišljeno “zgolj simbolno”, torej “ne zares”.

Samo upamo lahko, da pazljivemu naivnemu bralcu taka zvedba ne bo uspela – da se mu ne bo izšlo in da bo registriral, da mora v primeru psihoanalitične teorije Simbolno pomeniti nekaj drugega. Za teorijo v humanistiki pa bi moralo biti nekaj vredno spoznanje, da so učinki izumljanja neologizmov za prevajanje teoretskih konceptov navsezadnje kratke sape: prej ali slej *vulgari eloquentia* dohiti koncept, ga popade in ga več ne izpusti.

Predlagam drugačno teoretsko strategijo, za katero sem prepričan, da je bolj vzdržljiva. Preprosto to, da posežemo po novem terminu samo takrat, ko nimamo nobene druge možnosti. Sicer pa posegamo po besedišču, ki v jeziku že obstaja, in vnašamo razlike vanj.

JOŽE VOGRINC⁵

⁵Dr. Jože Vogrinc je docent in koordinator smeri medijski študiji na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij, v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. E-pošta: joze.vogrinc@guest.arnes.si.